

ΓΚΕΛΥ ΦΡΑΓΚΟΥ

Αδημοσίευτες ενσφράγιστες λαβές χιακών αμφορέων του Μουσείου της Χίου

Οι ενσφράγιστες λαβές χιακών αμφορέων που έχουν έλθει στο φως από ανασκαφές στο νησί της Χίου, δεν αποτέλεσαν ποτέ αντικείμενο συστηματικής μελέτης. Η γνώση μας γενικώς για τις χιακές ενσφράγιστες λαβές προέρχεται κυρίως από τα σύνολα αμφορέων που βρέθηκαν στην Αθήνα¹ και στην Δήλο.² Βάσει αυτών αναγνωρίστηκαν και σε αυτές στηρίχθηκαν οι ερευνητές για τον εντοπισμό χιακών προϊόντων σε ποικίλες αγορές. Ωστόσο μεγάλος αριθμός χιακών σφραγισμάτων παραμένει ακόμη αδημοσίευτος και άγνωστος.

Τα ονόματα των ενσφραγίστων λαβών των χιακών αμφορέων, που παρουσιάζονται εδώ, είναι γνωστά στη διεθνή βιβλιογραφία,³ αλλά τα χαρακτηριστικά των ίδιων των λαβών δεν έχουν μελετηθεί.

Οι χιακές λαβές φέρουν το σφράγισμα στο υψηλότερο σημείο τους, είναι κυκλικής ή ελλειψοειδούς διατομής και συνήθως παρουσιάζουν μείωση στο χαμηλότερο σημείο τους, προς το σώμα του αγγείου. Το σχήμα των σφραγισμάτων είναι γενικά ορθογώνιο, επίμηκες και στενό, με στρογγυλεμένες τις στενές πλευρές. Ο χιακός πηλός είναι επίσης χαρακτηριστικός, καθαρός, χωρίς εμφανείς προσμείξεις και χρώματος κυρίως πορτοκαλέρυθρου.⁴

Χαρακτηριστικό των σφραγισμάτων των χιακών λαβών είναι πως υπάρχει συνήθως μόνο ένα όνομα σε γενική πτώση, χωρίς άλλα προσδιοριστικά, όπως π.χ. το πατρωνυμικό, το εθνικό, ή το αξίωμα. Πιθανόν η τυπολογία των χιακών αμφορέων να παρείχε τα απαιτούμενα

Ευχαριστώ τον Άρη Τσαραβόπουλο που με παρότρυνε να παρουσιάσω τα σφραγίσματα και με βοήθησε στην σύνταξη του άρθρου. Επίσης την Δέσποινα Τσαρδάκα, υπεύθυνη του Αρχαιολογικού Μουσείου Χίου, για την προθυμία και την διευκόλυνση της εργασίας μας στο Μουσείο.

1. Βλ. ενδεικτικά Virginia R. Grace, Stamped Wine Jar Fragments, στο *Small Objects from the Pnyx*: II, *Hesperia* Suppl. 10, Princeton 1956, 113-189.

2. Ενδεικτικά βλ. Virginia R. Grace & Maria Savvatianou-Pétropoulakou, Les timbres amphoriques grecs, στο *L'ilot de la maison des comédiens: Exploration archéologique de Délos* 27, Paris 1970, 277-382.

3. Θ. Χ. Σαδικάκης, *Χιακή Προσωπογραφία*, Αθήνα 1989 (στο εξής: *Χιακή Προσωπογραφία*): P. M. Fraser και E. Matthews, *A Lexicon of Greek Personal Names*, vol. I: *The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica*, Oxford 1987 (στο εξής: *LGPN I*). Και στα δύο έργα το παρουσιαζόμενο υλικό έχει γίνει γνωστό στους συγγραφείς από τον Άρη Τσαραβόπουλο, βλ. *Χιακή Προσωπογραφία* σ. XI και *LGPN I*, σ. X.

4. A. Opait and A. Tsaravopoulos, A Chiote Pottery Workshop of the Roman Period, *Rei Cretariae Romanae Factorum Acta* 41 (2010) 23-28, ιδίως σ. 26· V. Norskov, J. Lund, Transport amphorae, στο L. E. Vaag et al. (eds.), *The Maussolleion at Halikarnassos: Reports of the Danish Archaeological Expedition to Bodrum*, vol. 7, *The Pottery: Ceramic Material and Other Finds from Selected Contexts* (2002) 56-68, ιδίως σ. 59· A. Opait - A. Tsaravopoulos, Amphorae of Dressel 24 *Similis* Type in the Central Aegean Area, *ABSA* 106 (2011) 275-323, ιδίως σ. 302.

αναγνωριστικά στοιχεία, τα οποία εκάλυπτε σε άλλα κέντρα παραγωγής το σφράγισμα που είχε περισσότερα προσδιοριστικά· ίσως για αυτό τον λόγο να μην χρειαζόταν η αναγραφή του εθνικού⁵ ή άλλων επεξηγηματικών στοιχείων στις λαβές, τα οποία στα κέντρα κατανάλωσης θα δήλωναν ότι οι αμφορείς προέρχονταν από το νησί της Χίου.

Οι παλαιότερες ενσφράγιστες λαβές χιακών αμφορέων, που έχουν βρεθεί, μεταξύ των οποίων και οι παρουσιαζόμενες παρακάτω, προέρχονται κυρίως από τη συλλογή του Αντωνίου Π. Στεφάνου και φυλάσσονται στο Μουσείο της Χίου. Ο Στεφάνου με την αφοσίωσή του στις αρχαιότητες της πατρίδας του της Χίου και την επιμελή εργασία κατάφερε να περισώσει, – μεταξύ πολλών άλλων αρχαίων–, μεγάλο αριθμό ενσφραγιστων λαβών, οι περισσότερες εκ των οποίων προέρχονται από κεραμικά εργαστήρια της πόλεως της Χίου. Επιπλέον, κατέγραψε όλα του τα ευρήματα σε ημερολόγιο, σημειώνοντας την θέση όπου βρέθηκαν, μεταγράφοντας τις επιγραφές των σφραγισμάτων και παρέχοντας τις διαστάσεις τους. Τα νεότερα ευρήματα, που έχουν προκύψει από σωστικές και συστηματικές έρευνες, από όσο γνωρίζω, προσθέτουν ελάχιστα επιπλέον ονόματα στα όσα είχε συλλέξει στο διάστημα μιας ολόκληρης ζωής ο Στεφάνου. Την συλλογή των ενσφραγιστων λαβών του Μουσείου Χίου έχει αυξήσει τα τελευταία χρόνια ο Παντελής Αντ. Στεφάνου χάρις την κληροδοτημένη αγάπη του για τις χιακές αρχαιότητες και την παρατηρητικότητα του.

Η μελέτη των ονομάτων των αρχόντων της πόλεως που αναγράφονται στα νομίσματα,⁶ έδειξε ότι λίγα συμπίπτουν με τα ονόματα που αναγράφονται στις λαβές των αμφορέων. Αλλά και τα λίγα σχετικά συμπίπτοντα είναι ονόματα με μεγάλη διάδοση στον ιωνικό κόσμο, πράγμα που δυσχεραίνει την ταύτιση μεταξύ τους. Οδηγείται λοιπόν κανείς στο συμπέρασμα ότι τα ονόματα των σφραγισμάτων θα μπορούσαν πιθανότατα να ανήκουν σε άρχοντες υπευθύνους για τις εξαγωγές και ειδικότερα εκείνες του οίνου και ελαιολάδου που περιείχαν τα αγγεία και όχι στον επώνυμο άρχοντα της πόλης⁷.

Επέλεξα να παρουσιάσω οκτώ από τις ενσφράγιστες λαβές της συλλογής των Αντωνίου και Παντελή Αντ. Στεφάνου, διότι φέρουν ονόματα λιγότερο γνωστά ως χιακά. Και οι οκτώ έχουν βασικά χαρακτηριστικά των ενσφραγιστων χιακών λαβών και ως προς τη μορφή του σφραγίσματος και τη μορφή του αναγραφόμενου ονόματος, αλλά κυρίως ως προς τον τύπο του πηλού, που είναι χαρακτηριστικός, όπως αναφέρεται παραπάνω, σχεδόν σε όλα τα χιακά κεραμικά αντικείμενα.

5. Virginia R. Grace, Wine Jars, *Classical Journal* 42 (1947) 443-452.

6. Βλ. C. Lagos, *A Study of the Coinage of Chios in the Hellenistic and Roman Periods*, (unpublished) PhD Thesis, University of Durham 1998 και τα εξής άρθρα του J. Mavrogordatos, δημοσιευμένα υπό τον τίτλο A Chronological Arrangement of the Coins of Chios στο περιοδικό *Numismatic Chronicle: Num.Chron.* 15 (1915a) 1-52, πίν. i, ii· part II, *Num.Chron.* 15 (1915b) 361-432, πίν. xviii, xix· part III, *Num.Chron.* 16 (1916) 281-355, πίν. x, xi· part IV, *Num.Chron.* 17 (1917) 281-355, πίν. ix· part V, *Num.Chron.* 18 (1918) 1-79, πίν. i, ii· και Some further Notes on the Coins of Chios, *Num.Chron.* 19 (1919) 217-220.

7. Εκτενέστερη συζήτηση και βιβλιογραφία για την ταύτιση των ονομάτων παρέχουν οι A. Tsaravopoulos, A. Opaít, Gelly Fragou, Stamps on Amphorae and Lagynoi Handles from the Island of Chios, στο *Production and Trade of Amphorae in the Black Sea (PATABS)* III, 6-10 October 2009, Constanza (forthcoming).

1. Τμήμα λαβής αμφορέα, ερυθρού πηλού με επίχρισμα.⁸ Η λαβή έχει διαστάσεις 3,5×2,3 εκ. Το σφράγισμα είναι ορθογώνιο με στρογγυλεμένες τις στενές πλευρές, έχει μήκος 3,4 εκ., πλάτος 1 εκ. και το ύψος των γραμμάτων είναι 0,5 εκ. Εικ. 1.

2ος αι. π.Χ.

Ἀπολλωνίδου.

Χιακή Προσωπογραφία A 404· *LGPNI*, 53, s.v., Chios (?) ἀρ. 38.

Το όνομα απαντάται συχνά στη Χίο και είναι γνωστό από επιγραφές⁹ και νομίσματα.¹⁰

2. Τμήμα λαβής αμφορέως από ερυθρό πηλό. Η λαβή έχει διαστάσεις 3,2×2,95 εκ. Το σφράγισμα είναι ορθογώνιο, έχει σωζ. μήκος 3,5 εκ., πλάτος 0,9 εκ. και το ύψος των γραμμάτων είναι 0,45 εκ. Εικ. 2.

3ος/2ος αι. π.Χ.

Ἀσκλη[- -].

Χιακή Προσωπογραφία A 626 (3).

Το όνομα θα μπορούσε να συμπληρωθεί πιθανώς ως Ἀσκλη[πιάδης] ή Ἀσκλη[πιόδωρος]· και τα δύο ονόματα απαντούν στην Χίο, βλ. *Χιακή Προσωπογραφία* A 614-632 και 637, 638 ἀντιστοίχως· πρβλ. και *LGPNI* 91, s.vv. Επειδή μαρτυρείται Ἀσκληπιάδης σε σφράγισμα είναι ίσως πιθανότερη η συμπλήρωση του πρώτου ονόματος. Δεν μπορεί βεβαίως να αποκλειστεί και η συμπλήρωση τρίτου ονόματος με την ίδια ρίζα, λ.χ. Ἀσκληπίδης, Ἀσκήπων· και τα δύο απαντώνται στην Χίο, βλ. *Χιακή Προσωπογραφία* A 634 και 639.

3. Μικρό τμήμα λαβής αμφορέως, με επίχρισμα σωζόμενο κατά τόπους. Το χρώμα του πηλού είναι ανοιχτό ερυθρό. Η λαβή είναι περίπου κυκλικής διατομής με διαστάσεις 3,1×3 εκ. Το σφράγισμα είναι ορθογώνιο, έχει μήκος 3,7 εκ., πλάτος 0,8 εκ. και το ύψος των γραμμάτων είναι 0,5 εκ. Το γράμμα Ν έχει κατεύθυνση από τα δεξιά προς τα αριστερά. Εικ. 3.

Ὑστεροι Ελληνιστικοί χρόνοι

Ἄνταίου.

Χιακή Προσωπογραφία A 268· *LGPNI*, 42, s.v., Chios (?) ἀρ. 1.

Το όνομα είναι γνωστό μεταξύ των χιακών ονομάτων μόνο από το σφράγισμα. Μαρτυρείται σε άλλα νησιά του Αιγαίου, βλ. *LGPNI*, 42, s.v.

8. Βλ. Tsaravopoulos, Oraiḗ, Fragou, ό.π.

9. *Χιακή Προσωπογραφία* A 380-415· πρβλ. και *LGPNI*, 53, s.v.

10. Mavrogordatos, ό.π. (1915) 412, ἀρ. 53· (1916) 314, ἀρ. 65, 321, ἀρ. 67· Lagos, ό.π., σειρ. 18 & 19, ἀρ. 66.

4. Λαβή αμφορέως με τμήμα του λαιμού που δεν σώζει το επίχρισμα. Ο πηλός είναι πορτοκαλέρυθρος. Η λαβή έχει διαστάσεις 3,5×3 εκ. Το σφράγισμα είναι ορθογώνιο, έχει μήκος 2,4 εκ., πλάτος 0,5 εκ. και το ύψος των γραμμάτων είναι 0,3 εκ. Εικ. 4, 5.

Ελληνιστικοί χρόνοι

Λυσικλέους.

Χιακή Προσωπογραφία Λ 109 (2)· *LGPNI*, 293, s.v., Chios (?) άρ. 3.

Το όνομα φέρουν δύο ακόμη Χίοι, βλ. *Χιακή Προσωπογραφία* Λ 108, 110· πρβλ. και *LGPNI*, 293, s.v.

5. Λαβή αμφορέως, με σωζόμενο ύψος 14,1 εκ. Δεν φέρει επίχρισμα και ο πηλός είναι χρώματος πορτοκαλέρυθρου. Η λαβή έχει διαστάσεις 3,7×3,4 εκ.· στα 9,8 εκ. ωστόσο παρουσιάζει μείωση και έχει διάμετρο 3,1 εκ. Το σφράγισμα είναι ορθογώνιο, έχει μήκος 4,5 εκ., πλάτος 0,9 εκ. και τα γράμματα έχουν ύψος 0,5 εκ. Όπως διακρίνεται στην εικ. 7, τα τελευταία γράμματα είναι μικρότερα ώστε να χωρέσει ολόκληρη η επιγραφή στη σφραγίδα. Εικ. 6, 7.

Ελληνιστικοί χρόνοι

Μηνογέ[ν]ο(υς).

Χιακή Προσωπογραφία Μ 137 (4;).¹¹ *LGPNI*, 311, s.v., Chios (?) άρ. 4.

Το όνομα φέρουν δύο ακόμη Χίοι, βλ. *Χιακή Προσωπογραφία* Μ 135, 136· πρβλ. και *LGPNI*, 311, s.v.¹²

6. Λαβή αμφορέως μαζί με τμήμα του λαιμού, που σώζεται σε ύψος 11,7 εκ. Φέρει λευκό επίχρισμα και ο πηλός είναι χρώματος πορτοκαλέρυθρου. Η λαβή έχει διαστάσεις 3,7×3,1 εκ. Επίσης παρουσιάζει μείωση στα 11,7 εκ., με διάμετρο 3,1 εκ. Το σφράγισμα είναι ορθογώνιο με μήκος 2,9 εκ., πλάτος 1 εκ. και τα γράμματα έχουν ύψος μεταξύ 0,3 και 0,6 εκ. Εικ. 8.

Ελληνιστικοί χρόνοι

Μηνογέ(νους).

Χιακή Προσωπογραφία Μ 137 (4;). *LGPNI*, 311, s.v., Chios (?) άρ. 4.

7. Τμήμα λαβής αμφορέως, μαζί με τμήμα του λαιμού του αγγείου. Φέρει λευκό επίχρισμα και ο πηλός είναι ερυθρωπός. Η λαβή έχει διαστάσεις 3,7×2,9 εκ. Το σφράγισμα είναι ορθογώνιο, έχει μήκος 3,2 εκ., πλάτος 0,8 εκ. και τα γράμματα έχουν ύψος 0,3 εκ. Η επιγραφή έχει κατεύθυνση από τα δεξιά προς τα αριστερά. Εικ. 9.

11. Ο Σαδικάκης, ό.π., αναφέρει δύο σφραγίσματα με το όνομα αυτό. Επειδή υπάρχει και τρίτο, δεν είναι βέβαιο ποια από τα τρία είχε υπ' όψιν του.

12. Βλ. και Lagos, ό.π. 302.

Ελληνιστικοί χρόνοι

Μηνογέν(ους).

Χιακή Προσωπογραφία M 137(4); *LGPN* I, 311, s.v., Chios (?) άρ. 4.

Από την περιγραφή των τριών σφραγισμάτων (5, 6 και 7) προκύπτει ότι πρόκειται για τρεις διαφορετικές σφραγίδες του ονόματος Μηνογένης, εκ των οποίων η μία είναι γραμμένη επί ταλαιά. Είναι πολύ δύσκολο να διακριθεί ποια απο τις τρείς είναι παλαιότερη. Από το σχήμα των γραμμάτων (μνηοειδές έψιλον) φαίνεται ότι και οι τρεις είναι σύγχρονες και χρονολογούνται μετά τις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

8. Τμήμα λαβής μαζί με τμήμα λαιμού του αμφορέα, χωρίς επίχρισμα και χρώματος πηλού γκρίζου. Η λαβή έχει διαστάσεις 2,9×2,3 εκ. Το σφράγισμα είναι ορθογώνιο με στρογγυλεμένες τις στενές πλευρές, έχει μήκος 3 εκ., πλάτος 1 εκ. και το ύψος γραμμάτων είναι 0,5 εκ. Εικ. 10.

3ος αι. π.Χ.

Μόσχου.

Χιακή Προσωπογραφία M 255 (2.2).

Το όνομα φέρουν ασφαλώς μερικοί ακόμη Χίοι, βλ. *Χιακή Προσωπογραφία* M 254, 256-259· πρβλ. και *LGPN* I, 320, s.v.

Η παρουσίαση των οκτώ χιακών ενσφραγίστων λαβών εντάσσεται στον ευρύτερο στόχο της συγκρότησης ενός συντάγματος (*corpus*) των χιακών ενσφραγίστων λαβών που έχουν εντοπιστεί στο νησί της Χίου και σε άλλα κέντρα κατανάλωσης, σε ολόκληρη την Μεσόγειο. Η δημιουργία του θα συμβάλει στην αναγνώριση πολλών σφραγισμάτων ως χιακών, με αποτέλεσμα την πληρέστερη κατανόηση της μορφής και του μεγέθους του εμπορίου της Χίου, μιας από τις σημαντικότερες εξαγωγικές δυνάμεις του Αιγαίου.

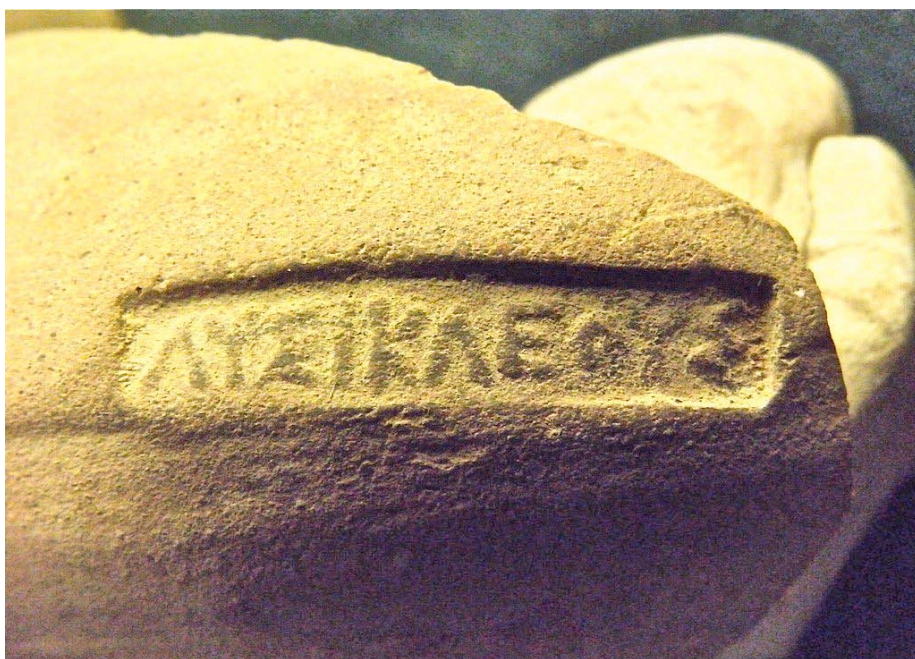
Εικ. 1. Η ενσφράγιστη λαβή υπ' αρ. 1.

Εικ. 2. Η ενσφράγιστη λαβή υπ' αρ. 2.

Εικ. 3. Η ενσφράγιστη λαβή υπ' αρ. 3.

Εικ. 4. Η ενσφράγιστη λαβή υπ' αρ. 4.

Εικ. 5. Η ενσφράγιστη λαβή υπ' αρ. 4.

Εικ. 6. Η ενσφράγιστη λαβή υπ' αρ. 5.

Εικ. 7. Η ενσφράγιστη λαβή υπ' αρ. 5.

Εικ. 8. Η ενσφράγιστη λαβή υπ' αρ. 6.

Εικ. 9. Η ενσφράγιστη λαβή υπ' αρ. 7.

Εικ. 10. Η ενσφράγιστη λαβή υπ' αρ. 8.